

Владан З. Јовановић

*Институт за српски језик САНУ**, Београд – Србија

e-mail: Vladan.Jovanovic@isj.sanu.ac.rs

ИМЕНИЦЕ И ПРИДЕВИ СА ПРЕФИКСИМА БЕЗ- И НЕ- У САВРЕМЕНИМ ТЕКСТОВИМА СРПСКОГ ПРАВОСЛАВНОГ БОГОСЛОВЉА**

Апстракт: У раду се са лексичко-семантичког и лексикографског аспекта разматрају именице и придеви са префиксима без- и не- на материјалу савремених текстова српског православног богословља. Полазећи од чињенице да су речи са поменутиим префиксима које у себи садрже компоненту православне духовности специфичне у односу на речи са еквивалентним префиксима типичним за друге стилове и општи лексикон српског језика, у раду се те специфичности посматрају на плану њихове употребе, семантике, лексичких парадигматских односа и лексикографије.

Кључне речи: префикс без-, префикс не-, именице, придеви, православно богословље, значење, лексикографија, српски језик

Увод

Посматрано из угла савремене творбе речи српског језика и његовог лексичког система, префикси *без-* (аломорфи *бес-*, *беш-*, *беза-*, *беса-*) и *не-* представљају умерено продуктивна језичка средства којима се граде речи у различитим категоријама – највише у категорији придева, ређе у категорији именица, потом прилога, док је у категорији глагола занемарљиво мало примера са овим префиксима. Основна семантичка функција њихова јесте исказивање супротности у односу на садржај речи којој се префикс додаје, односно одсуство какве особине, стања и сл. Ако се погледају речи са префиксима *без-* и *не-* које примарно припадају богословским текстовима и које самим тим носе у себи идентитетско-функционалну компоненту православне духовности, као што су *безверје*, *бесмрће*, *безмолвништво*, *незлопамћење*, *нетуговање*, *немилосрђе*, *нетљен* итд., примећује се да је функција ових префикса и речи које се њима граде специфична у односу на еквивалентне речи других стилова. Својеврсна специфичност њихова уочава се већ на први поглед у високој фреквентности употребе у богословским текстовима, као и строго „терминолошкој” номинацији, коју речи других основа са еквивалентним

* Рад је написан у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика*, бр. 178009, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Рад је настао из реферата изложеног на скупу под називом „Первая Международная конференция православных ученых в Сербии – Православие и наука“, који се одржао у Београду, 23–28. 10. 2017. године. Резиме реферата објављен је у књизи *Евангелјске ценности и будуће православног мира: православие и наука*, Истоки издательство, Воронеж, 2017, 100–102.

префиксима у другим стиливима немају.¹ У поглављима посвећеним творби речи у домаћим граматикама и приручницима, речи са поменути префиксима у великој мери изостају, како из језичке грађе тако и из граматичке (творбене) и лексиколошке анализе.² Узимајући у обзир изнете чињенице, задатак нашег рада је да на основу одабраног језичког корпуса добијеног из различитих текстова богословске садржине и речника (општег и специјалног типа) анализирамо именице и придеве са префиксима *без-* и *не-*, будући да су речи ових врста најбројније у творби са датим префиксима. Полазећи од тога да чланак ограниченог обима не може исцрпсти све аспекте анализе ових речи, у раду смо пажњу усмерили пре свега на анализу њихове лексичке семантике.³ Лексикографски поглед у раду огледа се у методологији ексцерпције примера и описа значења, при чему је грађа из примарних извора (текстова) допуњавана примерима из речника (када није било друге потврде из примарних извора) – и то не само специјалног (енциклопедијског, речничког) него и општег типа, какав је Речник САНУ.

Грађу коју смо добили ексцерпцијом из, за ову прилику, одабраних текстова богословске литературе на српском језику, класификовали смо прво према творбеном критеријуму на изведенице добијене префиксом *без-*, а потом оне добијене префиксом *не-*. У оквиру издвојених префикса, речи су даље класификоване према врсти (именице и придеви), а у оквиру врста класификација је спроведена по семантичком критеријуму, тј. према појмовима на које се односе. Уз сваку издвојену реч, наведено је њено лексичко значење илустровано примером из грађе (у ређим случајевима, када није било примера, наведен је речник као извор).⁴

Појам богословље у овом раду узимамо у широком значењу као знање о Богу и његовим делима. Из угла функционалне раслојености књижевног језика, богословски (теолошки) језик припада сакралном функционалностилском комплексу⁵, у којем се прожима више функционалних стилова (нпр. у научним теолошким питањима, у којима се огледа значајки приступ у исповедању и тумачењу вере, карактеристичан је *научни функционални стил*, у житијима светих налазе се елементи својствени *књижевноуметничком функционалном стилу* итд.). Поред стручних теолошких текстова, примере смо црпили и из оних који потичу из других жанрова сакралног

1 Уп. нпр. у РСАНУ речи попут *безглас*, *безнање*, *безнежан*, *безначеље* и сл. које су посведочене тек једним извором или обележене неким стилским квалификатором.

2 Пре свега, у граматикама српског језика не пружа се потпуни увид у именице са овим префиксима (в. Радовић-Тешић 2002: 25–26), а као разлог може бити тај што је реч о апстрактној и индивидуалној лексици која припада специјалном или периферном (индивидуалном, нераспрострањеном) слоју српског језика. У граматичи П. Пипера и И. Клајна (2013) описана је семантичка функција префикса *без-* у творби именица, док су за творбу придева наведени само примери (в. стр. 242). У Творби речи И. Клајна (2002) међу анализираним примерима са префиксима *без-* и *не-* занемарљив је број оних који припадају богословском функционалностилском комплексу.

3 Такав приступ проблему оставио је по страни анализу творбених типова и модела у којима учествује префикс *без-*, нпр. префиксално-суфиксална творба са суфиксима *-је*, *-ац*, *-ник* итд.

4 Изван анализе остали су двокомпонентни изрази типа *бескрвна служба*, *бескрвна жртва*, *безгрешно зачеће*, *безмитни врач*, *завет безбрачности* итд. Такође, нису узете у разматрање ни речи са двама префиксима, у којима префикси *без-* и *не-* нису примарно средство творбе, нпр. *о+без* и *о+не*: *обездушен* (< обездушити се), *обесвећен* (< обесветити), *обесмрћење* (< обесмртити), *онечишћен* (< онечистити) итд.

5 Термин смо преузели од К. Кончаревић (2015; исп. Тошовић 2002, 94–95). У сличном значењу ауторка користи и термине сакрални језик, сакрални стил (в. нпр. Кончаревић 2015, 87).

функционалностишког комплекса, као што су беседе, молитве, мисионарска штива и др. (в. у списку извора на крају рада), будући да су и они неодвојиви од богословља.

Именице и придеви са префиксом *без-*

Примарна семантичка функција префикса *без-* јесте наглашавање одсуства какве особине, стања или својства које је садржано у основној речи. У категорији именица и придева, у прикупљеној грађи налазимо примере који би се, према томе на кога се семантика исказивања супротности односи, најшире могли сврстати у појмове који се односе на Бога и свете, односно на појмове који се односе на врлине, пороке, грехове, стања и сл.

Именице

1) Појмови који се односе на Бога и свете⁶

безвременост (о Богу) ‘својство онога који није настао у одређеном времену и простору и који надилази појам вечности’. – Безвременост је једно од својстава бића Божјег и слично је својству вечности, али се од њега и разликује ... Анђели, човек ... нису безвремена [бића], тј. она су настала у одређеном времену и простору (Енц. правосл., под безвременост);

бесмртност (о Богу, о души човековој) ‘стање онога који је бесмртан⁷, стање вечнога трајања, без смрти’ (Енц. Правосл., под бесмртност),

бесребрници ‘чин Божјих угодника Козме и Дамјана, Кира и Јована, Пантелејмона и Јермолаја, Сампсона и Диоида, Мокија и Аниките, Талалеја и Аниките, који су дар исцељења пружали бесплатно свим болесницима’ (Енц. правосл.).

2) Појмови који се односе на позитивне (врлине) или негативне особине, стања и сл. (пороке, грехове и сл.), којима се изражава

а) одсуство, непостојање онога што је означено именицом у основи:

безазленост ‘особина онога који је безазлен, невиност, чедност’. – Бог није неправедан па да допусти да се преваре душе које су се са вером и безазленошћу подвргле савету и суду ближњега (Богдановић 2008, 146);

безакоње ‘бесправно, незаконито стање, неправље’ (Ракић 2010, 122);

безбожничтво ‘духовно стање супротно побожности; стање презира Бога и његовог закона; свеопште стање у грешном човечанству’ (Енц. правосл.);

безбожност ‘неверовање у Бога, непоштовање Бога’ (РСАНУ);

безбоштво ‘неверовање у Бога, непоштовање Бога’ (Велимировић 2003б, 110);

безбрачност ‘стање без брака као један од услова за ступање у монашки ред’ (Енц. правосл.)⁸;

⁶ Класификација коју смо овде приложили је условна, јер има примера који се, у зависности од значења и контекста, могу наћи у обема издвојеним групама, нпр. *бесмртност* као особина Господа и душе (људске), која је такође од Бога; затим, *Бесребрници* као множински агиоантропоним и *бесребрник* у јд. у значењу онога који није користољубив, скроман.

⁷ Енциклопедијску допуну овој дефиницији преко придева *бесмртан* налазимо у Енц. правосл.: „Човекова душа је бесмртна јер је боголика, јер је саздана по обличју бесмртног Бога“ (Енц. правосл., под бесмртност). Дефиниција појма у описном речнику српског језика (РСАНУ) не садржи хришћанску нити религијску компоненту уопште, али, додуше, ни међу примерима нема оног којим би се ово значење илустровало.

безверје ‘непризнавање, немање ниједне вере, религије, атеизам’ (РСАНУ);
безгневље ‘стање без гнева, јарости’. – Својство оних који у блаженом плачу још напредују јесте уздржање и ћутање уста; оних који су већ напредовали – безгневље и непамћење зла (Богдановић 2008: 64);

безблагодатица ‘стање и осећај одсуства божје благодати’: Када би хришћани поред видљивог подвига у свом животу имали и тајни подвиг..., тада их не би морила сувоћа безблагодатице (Перовић 2011: 185);

безгневљивост ‘стање без гнева’. – Завири у душу неискусних послушника, и наћи ћеш тамо... чежњу... за савршеном безгневљивошћу (Богдановић 2008: 51);

безмолвије ‘стање молитвеног тиховања које се постиже мировањем, тј. свођењем телесних кретања на најмању меру’. – Излази и сам на поприште безмолвија, држећи у рукама молитве свог великог оца (Богдановић 2008: 10);

безмолвништво ‘в. безмолвије’. – Извесни људи ... јесу тако рећи по природи склони уздржању, или безмолвништву, или чистоти, или скромности, или кроткости или умилењу (Богдановић 2008: 138);

безосећајност ‘стање греха у који се пада због одсуства осећаја, бриге према ближњима’. – Срце у коме нема умилења [због бројних грехова – истакао ВЈ] праћено [је] у непажљивих потпуном безосећајношћу, мајком грехова (Богдановић 2008: 163);

бесловесије ‘стање без разума, правилног разумевања, резонавања ствари и света’. – Господ ће тражити од нас одговор на питање шта смо учинили са силама које су нам биле дате за развијање дарова, а ми их у међувремену употребили на грех; односно на бесловесије (Перовић 2011: 70);

бесловесност ‘особина онога који је бесловесан, који не живи у вери по Христу (Слову Божијем), који није на путу обожења’. – Зашто ... ми роди синове зла, који се дочепаше ума мога, и платише и теби тамом и бесловесношћу? (Велимировић 2003в: 75);

бесмртност ‘стање вечнога трајања, без смрти (о души)’. – Мученици праве вере ... ближи сте бесмртности од нас, и молитва ваша чистија је и чујнија (Велимировић 2003в: 61);

бесмрће ‘стање, особина онога који је бесмртан, онога што је бесмртно’. – Вера у бесмрће има особиту сугестивну моћ за људе (Велимировић 2003а: 7); Вером у изгубљени рај поткрепљује наш песник [Његош] своју веру у бесмрће човекове душе (Велимировић 2013: 106);

бестидност ‘особина или стање онога који нема стида’. – Ако се неко не застиди ни када га кориш насамом, томе ће и јавни укор, учињен у присуству многих, бити само повод за још већу бестидност, у којој ће хотимично презрети своје спасење (Богдановић 2008: 188);

бестрашће ‘одсуство страсти, душевна мирноћа’. – Нека ти душа ... буде извор бестрашћа, извор из кога стално истиче река сиромаштва (Богдановић 2008: 127); (Перовић 2011: 169) итд.;

б) носилац особине, стања и сл., односно особа на коју се особине, стања односе:

безбожник ‘онај који не верује у Бога; онај који се с презиром односи према чињеници постојања Бога, богохулник’ (Енци. правосл.; Велимировић 2003б: 6);

безверник ‘онај који не признаје ниједну веру, атеиста’ (РСАНУ);

8 У правној терминологији *безбрачност* значи „живот без супружника, безбрачно стање уопште“ (в. примере код ове речи у РСАНУ).

безмолвник 'монах који се налази у безмолвију, који живи у таквом стању'. – Очистити себе од злих и нечистих помисли ... био је циљ свих великих подвижника, пешчерника, безмолвника (Велимировић 2003а: 140);

бесребреници 'људи који су потпуно незаинтересовани за новац и материјално стицање, којима је страна користољубље' (Ракић 1992, под бесребреници);

бестрасник 'онај који је без страсти, у коме нема страсти, сталожен, миран'. – Бестрасник више сам и не живи, живи у њему Христос (Богдановић 2008: 176) итд.

Придеви

1) Појмови који се односе на Бога и свете

безвремен (о Богу) 'који је изван сваког времена, који није настао у одређеном времену (нити простору), који надилази појам вечности' (уп. Кончаревић, Радовановић 2012);

безграничан (о Богу; (и у им. служби у одр. виду)) '(онај) који ничим није ограничен или условљен, неограничен, апсолутан'. – Радуј се, која си у утробу своју сместила безграничнога! (Правосл. молитв., 81);

безгрешан (о Богу) 'који нема греха, непорочан' (РСАНУ);

безгробни 'у им. служби: метафорично именовање Господа'. – Умреће све оно, што вас је послало у мене, и ниједна [мисао] од вас неће се спасти из мога гроба, осим оне, што се везала за Безгробног, Неумирућег (Велимировић 2003в: 131);

бесмртан (одр. бесмртни; и у им. служби) 'који није смртан, који не умире, који вечито траје'. – Свети Боже, Свети Крепки, Свети Бесмртни, помилуј нас! (Правосл. молитв., 43); Оно што је намењено смрти и трулежи не могу принети Бесмртноме на жртву (Велимировић 2013: 148);

беспочетан (о Богу) 'који нема почетка, који одувек постоји'. – Теби славу узашиљемо са беспочетним Твојим Оцем и Пресветим, и благим, и животворним Твојим Духом (Правосл. молитв., 69);

бестелесан 'који се налази у апсолутном нематеријалном, духовном стању у каквом је човек живео док није постао грешан; нематеријалан, духовни'. – Онај ко чистотом, датом му од Бога, отире прљавштину и са других људи, и од порочних приноси Богу непорочне дарове, показује се као сарадник бестелесних и духовних сила (Богдановић 2008: 192); (уп. Енц. правосл.) итд.

2) Остали појмови који означавају одсуство онога што значи реч у основи (у конкретном или пренесеном значењу):

безживотан 'који нема живота, мртав'. – Свет је безживотан без вас. Ви [богоносци] сте канали, кроз које се долива живот свету (Велимировић 2003в: 130);

безбожнички 'који се односи на безбожника' (Велимировић 2003б: 119);

безвернички 'који се односи на безвернике, атеистички' (Велимировић 2003б: 119);

безбожни 'који не верује у Бога, који је противан верским законима, грешан'. – Узалуд говорим безбожним: упутите се Дрвету Живота и знаћете више него што желите знати (Велимировић 2003в: 30);

безбрачан 'који не живи у браку; који није заснован на браку'. – Јосиф збуну се гледајући, Непорочна, на тебе безбрачну (Правосл. молитв., 90);

бездомни (у им. служби) '(онај) који је без дома, куће, станишта'. – Света душа брине се о суседима својим, ближњим и даљњим; брине се где ће бездомни преноћити, како ће се гладни нахранити, чиме ли наги оденути? (ОП, 9. 1);

бездушан 'који нема сажаљења, саосећања, немилостив, нечовечан' (РСАНУ; Кончаревић, Радовановић 2012);

безрадостан 'који је без радости'. – Свет је безрадостан без вас [богоносаца] (Велимировић 2003в: 130);

бесловесан 'који нема разума, свести'. – Радост их је обузела од ... објаве да су они деца Оца небескога, а не деца бесловесне природе (Велимировић 2003а: 136), (Енци. Правосл.);

бесплодан 'који не даје плодове, који не ствара, нестваралачки, непродуктиван'. – Ништа толико не чини душу бесплодном као нестрпљивост (Богдановић 2008: 46);

бестелесан (о ангелима, демонима и сл.) 'који нема тела, нематеријалан'. – Чудо је ... што једно телесно биће, у борби са телом као са својим подмуклим непријатељем, побеђује у ствари бестелесне непријатеље (Богдановић 2008: 99);

бестрасан 'који је без страсти, у коме нема страсти, сталожен, кротак'. – Ко је са смиреношћу склопио брак, тај је благ, пријатан, нежан, саосетљив, а изнад свега тих, ведар, спреман да послуша, нетужан, будан, вредан и (зар је потребно много говорити) бестрасан. Јер у *смирењу нашем сети нас се Господ, и избави нас од непријатеља*, од страсти и од прљавштина *наших* (Пс. 135, 23. 24) (Богдановић 2008: 127), итд.

Именице и придеви са префиксом *не-*

Префикс *не-*, као и префикс *без-*, спада такође у продуктивнија творбена средства за грађење речи које садрже идентитетско-функционалну компоненту православне духовности. Ради се о речима са значењем појма који је супротан појму речи у основи. На основу грађе којом располажемо, речи са префиксом *не-* готово поједнако су бројне у категорији придева и именица.

Именице

У именичкој категорији речи са префиксом *-не* разликујемо две групе појмова: 1) појмови са значењем позитивне супротности према ономе што значи лексичка мотивациона основа, и 2) појмови са значењем негативне супротности према ономе што значи лексичка мотивациона основа.

1) Појмови са значењем позитивне супротности према ономе што значи лексичка мотивациона основа (о особинама, својствима, нарави и сл.):

незлобивост 'особина онога који није злобан, одсуство злобе, зла; доброта, простодушност'. – Тавола треба побеђивати незлобивошћу и дуготрпљењем, и надом на истинског Бога (Правосл. под., 91);

незлопамћење 'непамћење доживљеног зла, одсуство тежње за одмаздом, неосветољубивост'. – Кад идеш пред Господа, нека ти риза душе твоје буде сва изаткана нитима незлопамћења, иначе ти молитва ништа неће користити (Богдановић 2008: 169);

неосуђивање (ближњих) 'хришћанска врлина праштања, не изношења осуда према ближњима'. – Крај Бесједе на гори: О неосуђивању ближњих, чувању светиње и постојаности у молитви (Мат. 7, у наслову);

неславољубље 'особина онога који не тежи за славом, који није славољубив, скроман'. – Почетак неславољубља је ћутање и радо примање увреда (Богдановић 2008: 116);

непристрашће 'врлина онога који није подлегао страстима'. – Подвижник који добровољно сиротује јесте син непристрашћа, који све што има сматра као да нема

(Богдановић 2008: 104), Непоколебљива нада представља врата кроз која у човека улази непристрашће. Шта је супротно, јасно је! (Богдановић 2008: 155);

несреброљубље ‘одсуство среброљубља, тежње за новчаном користи, материјализмом и сл.’ (Богдановић 2008: 136);

нетуговање ‘врлина онога који не носи у себи тугу, очај’. – Поука II: О непристрашћу, то јест нетуговању за светом (Богдановић 2008: 25);

2) Појмови са значењем негативне супротности онога што је исказано речју у основи:

неблаженство ‘зла срећа, непокојство’. – Неблаженство [људско је] тако огромно, да оно не може из једнога извора извирати (Велимировић 2013: 69);

небратство ‘небратско осећање према брату, односно међу браћом, међу сународницима, осећање непријатељства; небратско поступање, непријатељско понашање’. – Тешко је свету од небратства људи (Велимировић 2003а: 106);

невера ‘неверовање, непоштовање Бога’. – Гранична црта између вере и невере не пролази толико међу различитим људима, колико срцем сваког човека (Енци. правосл.);

неверје ‘неверовање у Бога, безбоштво’. – Свађа, пристрашће, неверје, несигурност, многоговорљивост, дрскост ... праћено [је] у непажљивих потпуном безосећајношћу, мајком грехова (Богдановић 2008: 163);

немилосрђе ‘недостатак, одсуство сажаљења, самилости, љубави, бриге према другом, особито ономе који пати, немилосрдност, бездушност’. – Гордост је одрицање Бога ... узрочник немилосрђа, незнање за самилост, сурови иследник, нечовечни судија (Богдановић 2008: 117);

неосетљивост ‘особина онога који не показује осећање за друге, равнодушност, безосећајност’. – Кад они [демони] победе душу, и светлост ума помраче, тада у нама јаднима, нема више ни трезвености, ни расуђивања ... већ тупост, неосетљивост, нерасудност, заслепљеност (Богдановић 2008: 133–134);

непоредак ‘одсуство поретка, склада, хармоније’. – Његош се упушта ... у сликање непоретка у природном току ствари и мизерности човека (Велимировић 2013: 137);

непослушање ‘својство, особина онога који је непослушан; отказивање, одрицање послушности, недисциплина, непокорност’. – Развалимо, пријатељи, бедем ове преграде који смо непослушањем на своје зло подигли (Богдановић 2008: 177);

неситост ‘особина онога који је незасит, неумерен у храни и пићу’. – Заборављање смрти, неситост трбуха, неуздржљивост очију, подвизавање из сујете, ненаситост спавања ... неосетљивост... праћено [је] у непажљивих потпуном безосећајношћу, мајком грехова (Богдановић 2008: 163);

неправичност ‘особина, својство онога који је неправичан, онога што је неправично, неправедност’. – Неправичност у односу и на једног човека штетно се одражава на све, јер је људски род један организам (Ћосовић Н., Правосл. мис., 25);

несмисао ‘оно што нема смисла, бесмислица, апсурд, бесмисао’. – Будући створен за поредак и хармонију, и тражећи ред и смисао свему, [човек] највише пати од непоретка и несмисла ствари од свих осталих створења (Велимировић 2013: 137), итд.

Међу именицама са префиксом *не-* у сфери православног богословља у нашој грађи у највећој мери забележене су оне којима се означавају вредносно оцењени појмови (позитивно или негаивно), док се вредносно неутрални јављају у мањем броју примера, нпр. *небиће* ‘непостојање, неегзистирање’ (Велим., РСАНУ; Велимировић 2003в: 138; Перовић 2011: 192; Поповић 1993: 5), *несличност* ‘другост, различитост’ (Богдановић 2008: 189) итд.

Придеви

1) Појмови који се односе на Бога и свете (често путем метонимијског преноса за својства, особине и сл.)⁹

невештаствен, -а, -о 'који није од материје, тела, духовни'. – Бог није неправедан па да допусти да се преваре душе које су се са вером и безазленошћу подвргле савету и суду ближњега, чак ако би и неразумни били они којима су се ови обратили с питањем. Кроз њих би у томе случају говорио сам невештаствени и невидљиви Бог (Богдановић 2008: 146);

невидљив (о Богу) 'који се не може видети'. – Видљива је трава, видљиво је биље, видљиво је цвеће, али је невидљива сила која из једне исте земље производи разноврсне траве, разнолико цвеће, различите плодове (Поповић 1993: 7);

неискусомужан (уз Богородицу) 'која нема искуства са мужем, мушкарцем; чедна, невина'. — Бивши неискусомужном, она беше младопитатељница (Перовић 2011: 83);

необузет 'који се не може обузети, омамити'. – Троједини Боже, који имаш срце необузето тамо ... очисти срце моје од незваних странаца (Велимировић 2003в: 72);

неразделан 'који се не може поделити, раздвојити, нераздвојан' (о Тројици). — Догађај на Јордану посвећује [нас] показујући нам Бога као Тројицу једнобитну и неразделну (ОП, 6. 1).

нетелесни 'који нема тела, који нема физички, материјални облик, бестелесан, нематеријалан'. – Анђео првак...гледајући Те, Господе, како се оваплоћаваш на нетелесни глас, беше запрепаћен (Правосл. молитв., 87);

несложен 'који није сложен, једноставан, отворен за човека'. – Будући прост и несложен, Он хоће да и душе које Му прилазе буду просте и непокварене (Богдановић 2008: 123).

нетљен 'који није иструлео, непропадљив, нетрулежан, читав (о телу светитеља)': У рођењу своје она заче бесемено, | у успењу своје мртвеност јој беше нетљена и она нетљена у смрти (Перовић 2011: 83);

нетрулежан 'који није подложен труљењу, постојан'. Тело [оних који су достигли равноанђелски ступањ] ... је очишћено, и на извештан начин, дејством пламена чистоте који је пресекао у њима пламен страсти, начињено нетрулежним (Богдановић 2008: 179). Свети Мученик Гордије ... размишљао о сујети и ништавности свега онога око чега се људи толико муче и боре на земљи, па најзад пожели да умре и пресели се у живот непролазни и нетрулежни (ОП, 3.1).

неумирујући (у им. служби) '(о Богу) који не умире, који вечно, бесконачно живи, постоји'. – В. пр. под безгробни.

2) Појмови који се односе на човека и оно што њему припада (својства, особине, осећања и сл.):

⁹ Поред овде датих примера из извора из којих смо, за ову прилику, црпели примере, у дисертацији Р. Бајић (Левушкине) (2013: 191) налазимо и друге примере поименичених теонима са префиксом *не-* у категорији придева у именичкој служби: Недомисливи, Необманљиви, Необманути, Необухвативи, Непобедиви, Непостижими, Несоздани итд. О теонимима са префиксом *не-* в. и одељак *Како и шта се може рећи о Богу?* у истом рукопису (16–18).

небогоугодан 'који не чини по вољи Божјој; који се удаљио од вере, непобожан'. – Пролазак небогоугодног човека кроз смрт не значи и његово потпуно умртвљење (Перовић 2011: 74);

неверни, -а, -о 'који се отуђио од вере, који не верује у Бога'. – Када нас неверни или кривоверни људи злонамерно нападну, опоменимо их једанпут, двапут, па прекинемо (Богдановић 2008: 147);

неверујући 'в. неверник' (РСАНУ; Кончаревић, Радовановић 2012);

невештаствен 'који није од материје, нематеријалан (о стању, расположењу, осећању и сл.)'. – У невештастvenом осећају храни свој дух оним чега никада није доста, ужива у призору бесмртне духовне лепоте (Богдановић 2008: 9). Невештаствена бића се не брину о вештастvenом, нити се они који у телу живе као без тела – могу бринути о храни (Богдановић 2008: 161);

недвоумни, -а, -о 'недвосмислен, чврст у вери' (о људском срцу). – Сви који хоће да упознају вољу Господњу ... треба ... да са смиреним и недвоумним срцем упитају оце или браћу, и да приме њихове савете као да долазе из уста Божјих, чак и ако је то што они кажу супротно сопственом расуђивању (Богдановић 2008: 146).

нелицемеран 'који своје побуде, намере и сл. не прикрива лажном добронамерношћу, који се не претвара, искрен' (Богдановић 2008: 194);

нељубопитљив 'који није љубопитљив, који није радознао за све што се дешава у његовој околини'. – Вежбај се да будеш нељубопитљив: љубопитљивост, као ништа друго, може да умрља безмолвије (Богдановић 2008: 168);

немоћан 'слаб, беспомоћан' Свет вас [богоносаца] се боји, јер ви имате моћ, а он је немоћан (Велимировић 2003в: 129);

ненадмен, -а, -о 'који нема гордости, охолости (о души)'. – Јаруга, то је смирена душа, која по сред планина – мука и врлина – остаје ненадмена и непомична (Богдановић 2008: 127);

необманљив 'који не обмањује, не вара, истинит'. – Постарајмо се да добијемо оне чисте и необманљиве сузе... јер у тим сузама нема ни крађе, ни охолости (Богдановић 2008: 67);

непатворен 'који није патворен, прави, неизвештачен, изворан, оригиналан'. – Ако постоји истинита, изворна (= непатворена) љубав, млади то одмах примају и прилазе (Правосл. под., 89), (Богдановић 2008: 131);

непокварен 'који нема покварености у себи, чист, чедан'. – Он хоће да и душе које Му прилазе буду просте и непокварене (Богдановић 2008: 123);

непропадљив 'који не може пропасти, нестати, трајан, вечан (о души)'. – Бестрасним се ... назива, и јесте, човек који је тело начинио непропадљивим, који је ум уздигао изнад свега створеног, који је сва чула покорио уму а душу своју представио Господу (Богдановић 2008: 175);

нерасудност 'неспособност за расуђивање, неразумност'. – В. пример под неосетљивост.

нетужан 'који нема туге у себи, смирен'. – Ко је са смиреношћу склопио брак, тај је благ, пријатан, нежан, саосетљив, а изнад свега тих, ведар, спреман да послуша, нетужан, будан (Богдановић 2008: 127);

неумни 'који нема разума, памети, неразуман'. – Умом се човек одликује од своје неумне околине, умом он господари природом, иако је "најслабија" трска њена (Велимировић 2013: 78);

нецрквен (*нецрквени*) 'који није у вези са званичном Црквом, вером, који им као такав не припада' (РСАНУ)

нечисти, -а, -о (и у им. служби) ‘нечастан, непоштен, неморалан’. – Има нечистих који су гори од других. Они се не задовољавају тиме да само нас наведу на грех, већ нам саветују да и друге људе увучемо у то зло, како би нам и казна била тежа (Богдановић 2008: 148) итд.

Речи са префиксима негације односно функцијом исказивања одсуства неке особине, стања и сл. за појмове који се непосредно односе на Господа, у богословски језик, а потом и у лексикон српског језика, ушле су из апофатичког теолошког учења, које се заснива на томе да се до знања о Богу долази путем негирања онога што није својствено Богу, који и даље „остаје непознат и необухватив по својој трансцендентној суштини“ (Кодић 1999, под апофатика). То је један од двају путева или начина познања. Други пут је катафатички, по којем се до познања долази на основу створених, видљивих реалности схваћених као одраз Божјег деловања. Апофатички теолошки приступ у језику исказује се не само творбено-морфолошким средствима, као што је негирање путем префикса, већ и синтаксичким, перифрастичним средствима, нпр. Виђао сам и људе убоге и сироте у врлинама, како ... упорно вапију ка небескоме Цару, и тиме као да присиљавају на милост *Онога чија се природа не може присилити* (Богдановић 2008, 68).

Посматрајући примере са префиксима *без-* и *не-* које смо издвојили за ову прилику, приметили смо да неки од њих припадају неутралном лексичком слоју, али да због своје семантике која се односи на људске врлине односно пороке те речи имају и функционално обележје припадности православном богословском језику (уп. *невидљив, незлобив, неправичан, бесловесан* итд.). Посматрано са становишта српске језичке лексикографије, обрада речи са префиксима *без-* и *не-* са препознатљивим функционалним обележјем богословског стила морала би у општем речнику добити одговарајући лексикографски третман, тј. опис речи у систему појмова одговарајућег функционалностилског комплекса. То, међутим, није увек лако и једноставно изводљиво у речницима општег типа, барем из два разлога. Прво, лексикограф филолог који ради на општем речнику српског језика не може увек лако препознати лексему или њено значење које у себи садржи компоненту православне духовности, што значи да је у изради речника општег типа неопходна блиска сарадња са лицима која имају добро богословско образовање.¹⁰ Други разлог тиче се саме структуре и концепције речника, а неке од проблема већ смо навели. Именице и придеви са префиксима *без-* и *не-* у сфери православне духовности нису специфичне само по свом лексичком саставу, учесталости и семантици, него и у погледу лексичких парадигматских односа. Анализа грађе показује да се појмови антонимије и негације у језику – која се у овим случајевима не може заобићи јер је функција префикса *без-* и, посебно, префикса *не-* исказивање апсолутне супротности или одсуства нечега – не заснива само на процесу мишљења и на асоцијацијама говорника једног језика, како се неретко у литератури може прочитати, већ и на знању о вредносној хијерархији појмова унутар датог система, као што је у нашем случају богословље као знање, учење о Богу и његовим делима. Насупрот речи *туга* или *туговање*, којима се изражава дуготрајно стање слабости, депресије и

10 У раду Добрушина и др. 2011 представљен је један од могућих начина обраде речи у речнику руске хришћанске лексике („Лингво-енциклопедический словарь русской христианской лексики“), при чему је посебна пажња усмерена на дефиниције лексема и заједнички рад филолога и теолога. Аутори су, поред осталог, предложили дводелну дефиницију значења речи, у којој би се знаком /// одвојило лингвистички (први део) од енциклопедијске, теолошке дефиниције (други део). Свакако да није увек лако раздвојити та два плана, о чему аутори такође пишу.

маловерја по православном хришћанству¹¹, *нетуговање* је реч којом се, сасвим супротно, дакле антонимијски, исказује хришћанска врлина стања без туге, смиреност. Хришћанско значење исказује се у пуном степену управо путем негације вредносно негативне оцене речи *туговање* од које се изводи. Будући да парадигматски лексички односи антонимије и синонимије у општеупотребном лексичком фонду (исп. за овај случај *радост, весеље, задовољство*) нису увек еквивалентни са лексичким парадигматским односима речи које припадају богословском функционалностиском комплексу, треба и о томе повести рачуна и не мешати међусобно ове системе у описној језичкој лексикографији.

Закључак

Речи са префиксима *без-* и *не-* припадају општесловенском језичком наслеђу, а када је реч о лексичком слоју српске православне духовности, префикси *без-* и *не-* представљају специфичност творбеног система сакралног функционалностиског комплекса, будући да је продуктивност ових префикса у неутралном стилу српског језика знатно нижа, често ограничена на индивидуалну и стилски маркирану лексику. Проучавање ових именица и придева и њихово поређење са истим или сличним именицама и придевима у другим језицима у којима је православна духовност нашла свој израз, што се пре свега односи на поређење са руским језиком, дало би занимљиве и вредне резултате, који ће у неком другом истраживању, надамо се, бити тема за себе.

Литература и извори

Бајић, Ружица (Левушкина) (2013): *Лексика из сфере православне духовности у српском језику и њена лексикографска обрада*. Рукопис докторске дисертације одбрањене на Филолошком факултету Универзитета у Београду 2013. године, 477 стр.

Богдановић, Димитрије (2008): Свети Јован Лествичник. *Лествица* / Прев. Д. Богдановић. Бања Лука: Романов.

Велимировић, Николај (2003а): *О Богу и људима*. Ваљево: Глас Цркве.

Велимировић, Николај (2003б): *Духовни савети*. Ваљево: Глас Цркве.

Велимировић, Николај (2003в): *Молитве на језеру*. Ваљево: Глас Цркве.

Велимировић, Николај (2013): *Религија Његошева*. Крушчић: Панонске нити.

Добрушина, Е. Р., К. Польсков, К. М. Литвинцева, И. А. Хангиреев (2011): От Аббата до Аналоя: фрагмент Лингво-енциклопедического словаря русской христианской лексики // Вестник ПСТГУ III: Вып. 3 (25). 119–146.

Енци. правосл. (2002): Енциклопедија православља I–III (штампано с благословом Његове Светости Патријарха српског господина Павла) / Димитрије М. Калезић (гл. ур.). Београд: Савремена администрација.

Клајн, Иван (2002). *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слагање и префиксација*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Матица српска.

Кодић, Митрофан (1999): Ј. Брија. *Речник православне теологије* / прев. Митрофан Кодић, епископ источноамерички. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ.

11 О томе Св. Јован Лествичник пише: „Као што превелика количина цепаница често загуши и угаси пламен, и производи много дима, тако често и прекомерна туга чини душу задимљеном и мрачном, и пресушује изворе суза” (Богдановић 2008: 155).

- Кончаревић, Ксенија (2015): *Поглед у теолингвистику*. Београд: Јасен.
- Кончаревић, Ксенија, М. Радовановић (2012): *Руско-српски и српско-руски теолошки речник / Русско-сербский и сербско-русский богословский словарь*. Београд: Службени гласник.
- Перовић, Давид (2011): *Пројаве хришћанског етоса у Домостроју спасења, кроз личност, и у богословљу. Стослови о христоитхији као нарави по Христу и о нарави антихристовској*. Београд: Православни богословски факултет, Институт за теолошка истраживања.
- Пипер, Предраг, Иван Клајн (2013): *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Поповић, архимандрит др Јустин (1993): *Светосавље као философија живота*. Ваљево: Манастир Ћелије (фототипско издање).
- Правосл. мис.: *Православни мисионар / Ур. Оливер Суботић*. Св. 348 (март–април 2016).
- Правосл. молитв.: *Православни молитвеник / Ур. протојереј ставрофор Милан Пантелић, Шабац: Православац, 2008.*
- Правосл. под. – *Православни подсетник за преступну 2016. годину / Г. Вељковић (приредио)*. Крагујевац: Духовни луг, 2015.
- Радовић-Тешић, Милица (2002): *Именице с префиксима*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ракић, Радомир (2010): *Велики православни богословски енциклопедијски речник / Ур. Р. Ракић*. Нови Сад: Православна реч.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика (изашло 20 књига)*. Београд: Српска академија наука и уметности, 1959–.
- Свето писмо Старога и Новог завјета. Библија*. Ур. епископ Бачки Иринеј (Буловић). Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 2018.
- Тошовић, Бранко (2002). *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.

Владан З. Йованович

**СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ И ПРИЛАГАТЕЛЬНЫЕ С ПРИСТАВКАМИ
БЕЗ- И *НЕ-* В СОВРЕМЕННЫХ ТЕКСТАХ
СЕРБСКОГО ПРАВОСЛАВНОГО БОГОСЛОВИЯ**

В статье анализируются существительные и прилагательные с приставками *без-* и *не-*, встречающиеся в современных текстах сербского православного богословия. Филологический подход к исследованию включает в себя лексико-семантический и лексикографический аспекты. Исходя из того, что слова с вышеупомянутыми приставками специфичны и для слов с эквивалентными приставками, характерными для других стилей и общей сербской лексики – в статье эти особенности наблюдаются с точки зрения их использования, семантики, лексических парадигматических отношений и лексикографии.